

ГЛАГОЛЪТ „СПАСЯ“ / „СПАСЯ СЕ“ В ТРИ СЛАВЯНСКИ ПЕРЕВОДА НА ЕВАНГЕЛИЕТО

Рапица Кръстева-Петрунова

Настоящата статия¹ разглежда превода на гръцкия глагол σώζω в старобългарския, новобългарския и словашкия текст на Евангелието. Проследяват се лексикалната и граматическата употреба на глагола, като целта е да се открият и обяснят преводаческите избори и стратегии. Наблюденията показват, че като несменяем съответник в старобългарски е употребен глаголът съпастн; наред със *спася*, в новобългарски се използват изолирано глаголите *оздравея*, *изцерея се* и *избаея*; в словашки с минимална разлика в честотата на употребите се срещат *spasit'*, *záchranit'*, *uzdravit'*, *potôct'*, както и еднократният съответник *vyprostii'*. По отношение на предаването на гръцкия пасив се допуска, че в преводите *се*-формите могат да изразяват и каузативно значение – в светлината на християнската представа за богочовешкия характер на спасението.

Ключови думи: славянски преводи на Евангелието, спася, Христос, каузативно-възвратни глаголи

The subject of the article is the translation of the Greek verb σώζω in the text of the Gospel in Old Bulgarian language, Modern Bulgarian language and Slovak language. The lexical and grammatical uses of the verb are tracked, with the aim to identify and explain translators' choices and strategies. The observations show that: the verb съпастн is an unalterable, constant respondent in the Old Bulgarian translation; in Modern Bulgarian along with the verb спася, three more verbs are also used, but very rarely – *оздравея*, *изцерея се* and *избаея*; in the Slovak translation, the verbs *spasit'*, *záchranit'*, *uzdravit'*, *potôct'* are found to be used with a minimal difference in the frequency of use, along with the one single time used respondent *vyprostii'*. In regards to the translation of the Greek passive voice, it is supposed that in the translations the reflexive *се*-forms can also express the causative meaning – in the context of the Christian notion for the God-human nature of salvation.

Key words: Slavic translation of the Testimony, save, Christ, causative-reflexive verbs

Оригиналният гръцки глагол, който старобългарският преводач на Евангелието предава в текста със съпастн, е σώζω. Той се свързва етимологически с прилагателното σώος – ‘здрав, невредим, намиращ се в пълнота’ (Boisacq 1950: 936), така че може да се преведе на български освен с възприетото ‘спасявам’ и описателно – с ‘правя някого здрав, изцелявам, привеждам в пълнота, попра-

¹ Благодаря на проф. Искра Христова-Шомова и на Орлин Йорданов – преподавател по философия в НГДЕК „Константин Кирил Философ“.

вям'. Така разбираме, че когато в гръцкия текст се говори за спасението на човека, всъщност се изговаря представа за оздравяването му. За да има нужда от изцеление пък, човекът следва да е изпаднал в неестествено положение, в което е нахърнена здравата му природа, в което той търпи някакъв недостиг, страда.

Според Писанието онова, което нарушава целостта на човешката личност, е грехът, той е този, който прави човека обект на нуждата от изцеление. Първоизвършителите на греха, Адам и Ева, постъпват **грешно**, понеже прекрочват отвъд абсолютната **правда**. Те избират отвъдното на Бога, но не само избират, а и самите се превръщат в него – в ошетенa реалност на не-съвършенство, на не-добро, на не-живот. Човекът изгубва както благообразието на духа си, така и здравето и нетлението на тялото си – всички, произтичащи от синергията с Бога. Накрая грехът става причина за пребиваването на човека в отделеност от Бога. По силата на абсолютната святост на Бога, изключваща онтологически всяко зло, човекът става негоден да продължи да споделя битието си с Него, става чужд на Бога. Природата му претърпява такова изменение, което я прави несъвместима с естеството на Божествената природа. Това изменение обаче се оказва необратимо, така щото, макар да осъзнава окаяното си положение, човекът не е способен да го промени. Кръгът се затваря около него по изключително неблагоприятен начин, оставяйки го без изход. От една страна, за да преодолее своята негодност – разбирана като неспособност да не се върши грях – човекът се нуждае от битието си в пълнотата, в която го е получил от Бога. От друга страна, той загубва тази пълнота при акта на грехопадението.

Ето защо Христос е крайгълен камък, без който спасението на човека остава немислимо. Без Христовото въплъщение човешката природа преди грехопадението и човешката природа след извършването му биха останали безнадеждно разделени, подобни на две никога непресичащи се успоредни линии. Със своята кръстна смърт Христос пресича тези линии, като става Първият, който, наследил човешка природа, живее и умира без грях. Като чужд на причината – греха, Христос е неподвластен и на следствието от нея – смъртта. Обезсилвайки я, той възвръща целостта на човешката личност. Ако в резултат на своето грехопадение човек изгубва същността си, чрез възкресението на Христос той получава възможност да приеме отново себе си в пълнота и в общение с Бога, да бъде *σάος* – изцелен, сиреч спасен. Понеже човекът не е в състояние да се върне при Бога, заради любовта си към него, Бог идва при човека, за да направи възможно завръщането му. Това според християнството е спасението: проявена-та чрез Христос милост на Бог-Отец към човека, дадената му възможност, ако

пожелае, да се уподоби на него и като изпълни словото му, да стане наследник на изцелената човешка природа по благодат.

По отношение на предаването на гръцката лексема σωζω с еквивалент *съпастн* в превода на старобългарски език се наблюдава абсолютна последователност. На 56 употреби в оригиналния текст кореспондират 56 съответствия в старобългарския превод². В Лука 17:33 срещаме случай, при който в оригиналния текст е използван глагол, различен от σωζω, но в старобългарския превод той е предаден отново с обичайния еквивалент. Става въпрос за заместването на по-ограничения по смисъл гръцки глагол περιποιέομαι ‘запазвам за себе си’ със семантично по-широкообхватния глагол *съпастн* в старобългарския превод. Тази употреба свидетелства за по-богатия спектър от значения на старобългарския глагол *съпастн*, който е означавал не само ‘спася’, но и ‘запазя за себе си’. Впрочем и в съвременния български език глаголът *спася* се употребява и в значение ‘запазя’.

Старият корен **съпас-* звучи и в новобългарския съответник на гръцкия глагол – *спася*, използван 48 пъти³. Освен него в новобългарския превод, макар със силно ограничена употреба, се въвеждат нови съответствия с по-тясно, конкретизиращо значение, предпочитани в определен контекст: *избавя* (3 употреби), *оздравява* (5 употреби), *изцеря се* (1 употреба).

Глаголът *оздравява* замества σωζω в контексти, в които спасението се разбира като избавяне от неизлечима болест. Примери за такъв превод откриваме в моментите, в които хора се обръщат към Христос с очакване да изцели тях или техен близък: „... ако само се допра до дрехата Му, ще **оздравява**“ – четем в Матей 9:21, „... дойди и възложи върху ѝ ръце, за да **оздравее**“ – в Марк 5:23. Като синоним на *оздравява* с единична употреба се появява глаголът *изцеря се*: „... и колкото души се допираха до Него, **изцеряваха се**“ – Марк 6:56. В откъсите със съдържание, подобно на това в цитираните стихове, употребата на глагола *оздравява* се редува с употребата на непосредствения съответник – *спася*. Преводаческият избор в отделните случаи може да се тълкува като стилистично мотивиран – преводачът се е водел от стремеж към разнообразяване на изказа и избягване на повторение в текста. Едновременно с това обаче, той вероятно си е

² Глаголът *съпастн* се среща на две места, които в гръцкия текст липсват – в Матей 18:11 и в Лука 9:56. Като се позовем на регулярността, наблюдавана при предаването на глагола в останалите стихове обаче, можем с висок процент на вероятност да предположим, че при превода е използван вариант на гръцкия текст, в който и на тези две места е бил употребен глаголът σωζω.

³ Една от употребите предава гръцкия глагол κτάομαι (Лука 21:19). В старобългарския текст той е преведен със *сътѣжати*, в словашкия – с *dobyť*.

давал сметка, че надеждата, която носи възкресяването на дете, току-що издъхнало в ръцете на родителите си, или изцелението на човек, терзан от заболяване, за което не се е намерила помощ в продължение на много години, действително препраща към радостта на спасението. В този смисъл, възможно е чрез употребата на глаголите *спася се* и *оздравява* като синоними преводачът да е искал да обърне внимание върху наличието на такъв тип връзка между тях: чудото на оздравяването на евангелските персонажи е толкова неизразимо, колкото и спасението, приготвено за човека отвъд потока на историята, за вечността.

Третият еквивалент на $\sigma\acute{\upsilon}\zeta\omega$ в новобългарския превод е *избавя се*, засвидетелстван с 3 употреби. С него преводачът си служи тогава, когато в библейския разказ се представя необходимост от преодоляване на надвиснала опасност. Глаголът се среща изключително в посочения контекст, но употребата му не е задължителна. В Матей 8:25 и в Матей 14:30 откриваме близки сюжети, които представят хора, изпаднали в беда сред морската бездна. И в двата случая в гръцки е използван глаголът $\sigma\acute{\upsilon}\zeta\omega$, докато при предаването му на новобългарски преводачът е предпочел употребата на различни лексеми. В първия пример учениците, изплашени от разразилата се буря и високите вълни, заливащи кораба им, се обръщат към Христос с думите: „Господи, **спаси ни**“, а във втория, Петър, пожелал да тръгне към Христос по повърхността на водата, но започнал да потъва, извиква: „Господи, **избави ме**“. Наложения синонимия в превода не е изискване на контекста и поради това може да се възприеме като стилистично-експресивно решение. Преводачът си служи динамично с езиковите багри, за да нарисова по-живи евангелските картини, та като направи текста естествен за възприемателя, да постигне по-голямо въздействие върху него.

Словашкият преводач използва много по-свободно новите думи, които въвежда като паралели на прекия наследник *spasit'*, засвидетелстван в текста с едва 14 употреби. За сравнение глаголът *záchraniť* се среща 17 пъти, *uzdarviť* – 13, *potôct'* – 11, *vuprostit'* – 1 път.

В словашкия превод на Евангелието глаголът *spasit'* изразява идеята за спасението на човека в цялостен, есхатологичен план. Употребите му назовават представата за окончателното спасение на човека чрез идването в света на Единствения, имащ потенциала да го стори – Исус Христос. Когато Христос сам разкрива спасението на човешкия род като цел на възплъщението си, се срещат изключително форми в деятелен залог: „Lebo Syn človeka prišiel, aby **spasil** to, čo bolo zahynulo“ (Матей 18:11). В останалите случаи – когато в съдържанието отсъства, не е споменат изрично източникът на спасението – са употребени форми

на *spasit'* в пасив: „Kto potom může byt' **spasený**“, „Ten, kto uverí a pokrstí sa, bude **spasený**“.

С *uzdarvit'* преводачът си служи в онези моменти от евангелския разказ, когато Христос проповядва и изцелява „всяка болест и всяка немощ из народа“. Например: „Dúfaj, dcero, tvoja viera ťa **uzdravila**“ (Матей 9:22).

Глаголите *potôct'* и *spomôct'* най-често се употребяват във възвратни конструкции – *potôct'* и *spomôct' sám sebe*. Преводачът ги използва там, където Евангелието предава думите на юдеите, гледащи Христос, разпнат на кръста: „Iným **spomáhal**, nech **spomôže sám sebe**, ak je on Kristus, ten vyvolený Boží“ (Лука 23:35).

Във всички останали случаи на мястото на гръцкия глагол $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega$ в словашкия текст се употребява глаголет *záchraniť*. Той изразява значение ‘спася’, в смисъл на запазване на земния живот, съхраняването му при смъртна опасност, например – от бездната на бушуващото море – в Матей 8:25, от скръбта на последните времена – в Матей 24:22, от болестта, от която човек заслужава да бъде избавен, въпреки закона на съботата, заради закона на любовта – в Марк 3:4. В синоптичните евангелия глаголет *záchraniť* се среща и в онзи момент, в който Христос проповядва на учениците си да не подчиняват всичките си сили за придобиване на земно спокойствие, за да не изгубят небесния мир: „ktokoľvek by chcel **zachrániť** svoju dušu, stratí ju, a kto by stratil svoju dušu pre mňa a pre evanjelium, ten ju **zachráni**“.

По-нататък ще бъде разгледано присъствието на активни и пасивни форми в оригиналния и в преводните текстове, както и начинът, по който се изразява залоговото значение.

В гръцкия оригинал глаголет $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega$ се среща в деятелен залог с общо 26 употреби, на които в старобългарския текст отговарят 26, в новобългарски – 33, в словашкия – 30 преводни съответствия. За сравнение, формите от страдателен залог са 22 в гръцки, 22 – в старобългарски, 17 – в новобългарски и 21 – в словашки. Наличието на разлики в броя на активните и пасивните употреби в гръцкия текст, от една страна, и в преводите – от друга, се дължи на различното предаване на съдържание от оригиналния текст – израз на индивидуалния преводачески усет. Така например в Матей 9:21 оригиналната форма $\sigma\omega\theta\acute{\eta}\sigma\omicron\mu\alpha\iota$, чието пряко съответствие е ‘ще бъде спасен’, в новобългарския превод е предадена с ‘ще оздравея’. Промяната в обема на лексикалното значение на преводния глагол спрямо значението на оригиналната лексема обуславя изменението в граматическата му стойност – в цитирания пример – употребата на деятелна

форма вместо оригинална страдателна. Граматичната трансформация е функция на лексикалната, тя се основава на избора на определен езиков еквивалент за нуждите на определен контекст.

По отношение на страдателния залог основната специфика е, че отделната флективна парадигма, с която разполага езикът на оригинала, отсъства в граматическата система на преводните езици. Страдателното залогово значение в тях се изразява с възвратните форми на глаголите или описателно – с помощта на минало страдателно причастие от основния глагол и форма от спомагателния глагол *съм*. В старобългарския и в новобългарския превод са засвидетелствани форми от двата типа, като се отдава предпочитание на аналитичните конструкции, докато в словашкия се използват изцяло причастнострадателни форми.

Употребата на страдателния залог в Евангелието подчертава още на езиково равнище, че човек не е в състояние да се спаси със собствени усилия. В Евангелието за това в чия власт е човешкото спасение, говори самият Христос. На въпроса на беседващите с Него: „А кой може да се спаси?“, за да не остави у тях никакво колебание, той им отговаря не както по-рано с притчи, а пряко: „Невъзможното за хората е възможно за Бога“ (Лука 18:26). Тази функция на човека на получател, на приемник на дара на Бога, се изразява в езика посредством категорията на страдателния залог.

Според християнското схващане обаче човекът не е само пасивен търпел, но и се стреми, активно участва в спасението. На представата за спасението като богочовешко дело се основава и предложението ми за една по-различна гледна точка към мотивацията за употребите на *се*-формите, засвидетелствани в двата български превода. Ще допуснем, че не навсякъде в текстовете преводачите предпочитат възвратните форми като алтернатива за изразяване на страдателно значение, а е вероятно да използват възможността за въвеждането им като съответствия на оригинален пасив като средство за реализиране на определен замисъл. Възможността да бъде направено подобно допускане, произтича от характерната за двата езика особеност, че една и съща форма може да има различни залогови значения и едно и също залогово значение може да се означава с различни форми. Така например формите *съпасти са* и *спася се* могат да представляват възвратнострадателни форми, но могат да се прочетат и като възвратни.

Определянето на глаголите като пряковъзвратни – значение, с което те се използват в извънканоничния език – в библейски контекст би означавало, че доколкото акторът на спасението е и негов обект, то всеки човек е свой собствен спасител, че Евангелието провъзгласява много спасители, а не само един Спа-

сител, което е неприемливо. С пряковъзвратно значение *се*-формите се срещат единствено в моментите, когато юдеите призовават Христос да слезе от кръста като залог, че Той наистина е Син Божий и Месия. Възгласите им са предадени в гръцки с императивна употреба на съчетанието $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega\ \sigma\epsilon\alpha\lambda\tau\omicron\nu$, отразено последователно в преводите със: *съпасти сѧ/съпасти сѧѧ* в старобългарски, *спася се/спася себе си* в новобългарски и *potôct' si/potôct' sám sebe* в словашки.

Към възвратния залог обаче спада и една неголяма група глаголи, чието значение дава основание да причислим значителна част от употребите на *съпасти сѧ* и *спася се* тъкмо към нея. Руселина Ницолова говори за каузативновъзвратни глаголи. Според дефиницията ѝ, това са глаголи, изразяващи такова действие, при което глаголното лице не е пряк производител, но тъй като е инициатор на действието, се представя като негов вършител; глаголното лице е каузатор, ставаш причина за действието, което друг върши (Ницолова 2008: 244).

Посочването на *се*-формите в двата български превода като каузативновъзвратни, изразява в пълнота християнското схващане за спасението като резултат от съдействието между Бог и човек. Макар Бог да е този, чрез когото спасението бива дадено и който в последна сметка спасява, то винаги изисква участието на човека, активния отговор на свободната му воля. Глаголното действие – спасяването, трябва да се извърши по волята на глаголното лице – човека, който може да бъде инициатор, получател, но не и вършител на действието, чийто деятел е Бог. Така в случаите, в които преводачът употребява каузативновъзвратни *се*-форми, се набляга на човешката активност в делото на спасението, на нуждата от човешка инициатива в този процес. Обратно, в текстове със същински пасив, акцентът се поставя върху Божествената роля, обръща се внимание на благоволенieto на Бога, направил възможно спасението, към което човек се стреми.

Ето по какъв начин се свързват християнската идея за човешкото спасение и допуснатата каузативновъзвратна залогова стойност на формите *съпасти сѧ* и *спася се* в Кирило-Методиевия и в новобългарския превод на Евангелието.

Библиография

- Библия 1991*: Библия. Книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия завет. Синодален превод от 1925 г. София, 1991.
- Кръстанов, Тотоманова, Добрев 1996*: Кръстанов, Т., А. Тотоманова, И. Добрев. Ватиканско евангелие. Старобългарски кирилски апракос от X в. в палимпсестен кодекс Vat. Gr. 2502. София, 1996.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008.

Цейтлин, Вечерка, Благова 1994: Цейтлин, Р. М., Р. Вечерка, Э. Благова. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Москва, 1994.

Boisacq 1950: Boisacq, E. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg, 1950.

Jagić 1879: Jagić, V. Quattuor evangeliorum codex glagoliticus, olim Zographensis nunc Petropolitanus. Berolini, 1879.

Jagić 1883: Jagić, V. Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus. Berolini, 1883.

Kurz 1955: Kurz, J. Evangeliarium Assemani. Codex vaticanus 3. Slavicus glagoliticus. T. 2. Prague, 1955.

Roháček 2010: Roháček, J. Svätá Biblia. Banská Bystrica, 2010.